

УДК 336.71

Васильчишин О. Б.

Кекіш І. П.

Титор В. Й.

Тернопільський національний економічний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті досліджено законодавчий базис щодо забезпечення фінансової безпеки банківської системи України. Виокремлено недоліки та неузгодженість окремих законодавчих положень щодо управління фінансовою безпекою вітчизняної банківської системи. Запропоновано напрями оптимізації банківського законодавства для створення дієвих правових умов щодо забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України.

Ключові слова: фінансова безпека, банківська система, банк, банківське законодавство, Національний банк України.

Постановка проблеми. Банківська діяльність як одна з найбільш ризикових сфер економічних відносин та найважливіша ланка вітчизняної економіки вимагає побудови ефективного право-

вого поля задля забезпечення належного рівня фінансової безпеки. Правовий базис вітчизняної банківської системи зокрема й держави загалом ще не сформований, тому породжує різноманітні

правові колізії, ризики та кризи банківської системи через наявність певних прогалин в регулятивних конструкціях регулювання банківською діяльністю. Однак, незважаючи на наявність проблем у сфері правової регламентації банківської діяльності, зокрема з огляду на необхідність забезпечення належного рівня фінансової безпеки України, у вітчизняній науці ця проблематика є малодослідженою, особливо такі її аспекти, як регламентація фінансової стійкості та визначення загроз фінансовій безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній та юридичній фаховій літературі здійснено низку спроб систематизації банківського законодавства та нормативно-правових норм такими вченими, як О.І. Барановський [1], Н.В. Барактян [2], С.М. Лобозинська [3], О.П. Орлюк [4], В.В. Поздишев [5], С.С. Савчук [6]. Однак цими та іншими дослідниками, на наш погляд, недостатньо враховується міжнародне банківське право.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В науковій літературі економічного та юридичного характеру часто дискутується визначення банківського права як самостійної галузі або обґрунтування його приналежності до комплексних галузей права щодо поділу банківського законодавства за різними групами тощо. Однак поділ банківського права на галузі чи види не є принциповим для забезпечення ефективного правового підґрунтя банківської діяльності в Україні. В цьому контексті на перший план повинен виходити рівень охоплення банківським правом всіх аспектів банківської діяльності, що дасть змогу сформулювати усталені, зрозумілі та єдині для всіх суб'єктів економіки й права правила поведінки на ринку банківських послуг, а також забезпечити належний рівень фінансової безпеки банківської системи. Також важливим аспектом побудови правового базису є систематизація та структурування законодавчих і нормативно-пра-

вових норм банківської діяльності, що дасть змогу ґрунтовніше визначити напрями оптимізації банківського права в Україні щодо забезпечення фінансової безпеки банківської системи України.

Мета статті полягає в систематизації правового базису забезпечення банківської діяльності в Україні та формуванні напрямів оптимізації банківського законодавства для створення дієвих правових умов щодо забезпечення належного рівня фінансової безпеки вітчизняної банківської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. До 1991 року банківська система нашої держави була частиною банківської системи Радянського Союзу, яка була побудована за принципами соціалізму, а ті джерела права, що були сформовані в цей період, не могли бути основою формування банківського законодавства незалежної України. Таким чином, основні правові акти, що регулюють банківську діяльність, були створені на основі банківських законів інших країн світу, а також вимог та рекомендацій різних міжнародних організацій.

З огляду на вищесказане спробуємо навести власну конструкцію системи банківського права України (рис. 1).

Так, міжнародне банківське право як елемент системи банківського права України насамперед представлений вимогами та рекомендаціями Базельського комітету з банківського нагляду, які стосуються організаційного, регулятивного та операційного напрямів організації банківської справи більшості країн світу. Незважаючи на те, що вимоги Базельського комітету з банківського нагляду мають рекомендаційний характер, більшість країн світу приймає їх як обов'язкові з огляду на той авторитет, який здобув Базельський комітет з часу його заснування у 1974 році.

Майже за 32 роки своєї діяльності Базельський комітет з банківського нагляду видав десятки документів, що мають статус міжнародних правових актів з різних напрямів банківської діяль-

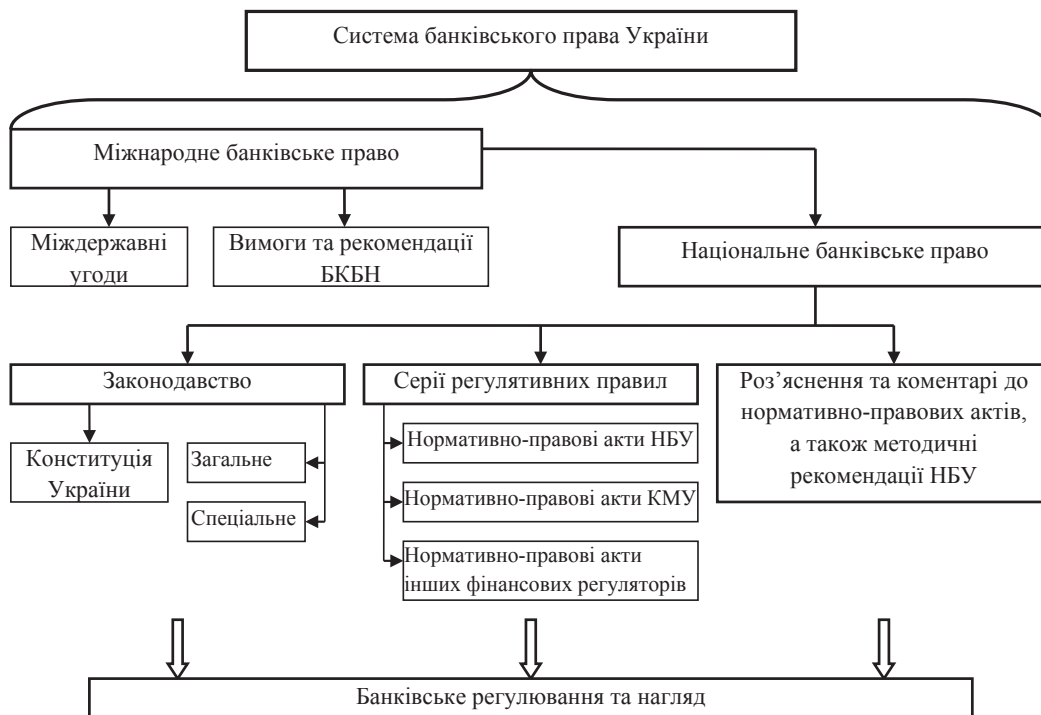

Рис. 1. Декомпозиційна схема системи банківського права України

ності, зокрема із загальних питань організації банківського нагляду, достатності банківського капіталу, роботи з проблемними та слабкими банками, регулювання банківських ризиків, протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванню тероризму, корпоративного управління банками, бухгалтерського обліку й аудиту їх діяльності, транспарентності банківської діяльності. Документи Базельського комітету з банківського нагляду стали основою перш за все спеціального банківського законодавства України, а переважно – базою серій регулятивних актів Національного банку України.

Зупинимось більш детально на аналізі основних документів та принципів Базельського комітету з банківського нагляду, а також визначимо їх місце в національному законодавстві.

Основним документом Базельського комітету з банківського нагляду є «Основоположні принципи ефективного банківського нагляду», виданий у 1997 році, а у 1999 році він був опублікований як доповнення до Принципів «Методологія основоположних принципів щодо ефективного банківського нагляду». Зазначені документи є коротким викладом провідної практики у сфері банківського регулювання та нагляду, управління банківськими ризиками у вигляді комплексу рекомендованих норм-принципів як правової основи регулювання фінансової стійкості банків. У 1998 році Базельський комітет опублікував документ «Міжнародна конвергенція принципів вимірювання капіталу і стандарти капіталу» (відомий як Угода по капіталу, або «Базель-І»), в якому встановлюються мінімальні вимоги до достатності капіталу з огляду на прийняті банками кредитні ризики. Його застосування мало на меті зміцнення фінансової стійкості міжнародної банківської системи, послаблення причин, що викликають втрату ними фінансової стійкості, за допомогою застосування міжнародних норм-принципів для регулювання діяльності банків.

У листопаді 2005 року Базельський комітет ввів в дію нову Угоду, таку як «Базель-ІІ», оновлену версію «Базель-І»: «Міжнародна конвергенція виміру капіталу і стандарти капіталу: Уточнені рамкові підходи», в якому підвищується ступінь відповідності капіталу банку до ризиків. Норми-принципи Угоди «Базель-2» групуються за трьома основними компонентами (pillars), що взаємопов'язані, підсилюють і доповнюють один одного в досягненні єдиної мети, що полягає в підвищенні фінансової стійкості банків: 1) мінімальні вимоги до капіталу; 2) наглядовий процес; 3) ринкова дисципліна. Ці документи ввели новаторські нормативні підходи до оцінювання прийнятих банками ризиків, відповідно, достатності капіталу на їх покриття.

Як реакція на фінансово-економічну кризу у 2010 році Базельським комітетом з банківського нагляду було опубліковано нову редакцію положень «Міжнародної конвергенції визначення капіталу та стандартів капіталу: нові підходи» («Базель ІІІ»). Угода «Базель ІІІ» включає два документи, які були опубліковані Базельським комітетом в грудні 2010 року. Перший документ – це міжнародна система стандартів, оцінювання та моніторингу ризиків ліквідності. Другий – глобальна система регулювання для підвищення стійкості банків та банківської системи. Під час кризи, яка почалась у 2007 році, багато банків, незважаючи на відсутність проблем з достатністю капіталу, опинилися в скрутному становищі через

проблеми з ліквідністю. Криза допомогла повною мірою усвідомити, наскільки важливою є ліквідність для нормального функціонування фінансових ринків та банківського сектору. Причиною виникнення проблем у деяких банків стало недотримання базових принципів управління ризиком ліквідності. В результаті компонент І був доповнений вимогами до ліквідності.

Крім того, в «Базелі ІІІ» були посилені вимоги до складу капіталу, а також встановлено нову вимогу, що полягає в необхідності формування банками за рахунок чистого прибутку додаткового буфера капіталу. У частині другого компонента підвищені вимоги по декількох напрямках, зокрема вимоги до корпоративного управління, стрес-тестування, систем винагороди, управління ризиком концентрації. У компоненті ІІІ були встановлені додаткові вимоги щодо розкриття інформації сек'юритизації. Також з'явилась вимога щодо розкриття детальної інформації про компоненти регулятивного капіталу і пояснення того, як банк розраховує регуляторні нормативи достатності капіталу. Крім того, для вирішення проблеми занадто великих, щоб збанкрутувати (в оригіналі "too big to fail"), в рамках Базеля ІІІ були встановлені підвищені вимоги до глобальних системно значущих фінансових інститутів.

Розглянемо детальніше компоненти базельських угод.

Компонент 1 «Мінімальна вимога до достатності капіталу і вимога до ліквідності». Основна функція капіталу банку – це захист інтересів кредиторів та власників від незапланованих або неочікуваних збитків, розмір яких залежить від ризиків, притаманних діяльності банку. Найгіршим результатом впливу банківських ризиків є втрата банком всього портфеля активів. Однак така подія є вкрай малоймовірною, а тримати капітал для покриття втрат на цей випадок буде економічно неефективно. Чим менше капіталу тримає банк, тим більше звільняється ресурсів для розвитку бізнесу. З іншого боку, якщо банк зазнає втрат, які перевищують прибуток та доступний капітал, банк не зможе виконати свої боргові зобов'язання. Отже, банки та регулятор повинні знайти оптимальний рівень достатності капіталу, а Базельським комітетом встановлені мінімальні вимоги до достатності капіталу.

Мінімальні вимоги до достатності капіталу були встановлені першою Базельською угодою ще у 1988 році. Спочатку в розрахунок приймався тільки кредитний ризик. У «Базелі ІІ», який був опублікований у 2004 році, вимоги були доповнені, а саме у знаменнику обліковувались активи, зважені з урахуванням не тільки кредитного ризику, але й ринкового та операційного. «Базель ІІІ» значно підвищив вимоги до структури та якості капіталу банку. Капітал банку почали ділити на капітал першого рівня, тобто капітал, здатний поглинати збитки в ході поточної діяльності банку, і капітал другого рівня, тобто капітал, здатний покривати збитки під час припинення діяльності банку. У капіталі першого рівня виділяється базовий капітал першого рівня – найбільш надійна частина капіталу і додатковий капітал першого рівня. Також додатково в «Базелі ІІІ» передбачено створення так званих буферів капіталу, а саме буфера консервації та антициклічного буфера. Основною метою формування буфера капіталу є підтримка достатності капіталу на певному рівні за рахунок обмеження прибутку. Буфер консервації формується для під-

тримки достатності капіталу на певному рівні задля покриття збитків банку під час системного економічного спаду або кризи.

Підвищені вимоги до достатності капіталу були введені для системно значимих фінансових інститутів. Погіршення фінансового становища або порушення діяльності такого інституту може завдати істотної шкоди фінансовій системі та економіці загалом. При цьому системно значущі фінансові інститути визначаються як на глобальному рівні, так і на локальному. Питання регулювання системно значущих фінансових інститутів постало гостро у 2007–2009 роках, коли проблеми низки великих гравців спровокували кризу у світовій фінансовій системі. Для системно значущих фінансових інститутів, якими є “too big to fail” («занадто великі, щоб збанкрутувати»), передбачені більш жорсткі регулювання та відповідний нагляд. Значення надбавок збільшуються поступово до 2019 року.

На рис. 2 наведені максимальні значення надбавок.

Під час кризи з'ясувалося, що коефіцієнти ризику, які застосовуються для оцінювання достатності капіталу, за багатьма активами неадекватно занижені, що викликано помилками в даних та методах оцінювання, але іноді це робилось навмисно (мінімальне значення показника пропонується встановити в розмірі 3%).

Протягом 2013–2016 років банками проводився тестовий розрахунок цього показника. За результатами тестового розрахунку порядок розрахунку та мінімальні значення показника будуть уточнені чи переглянуті. З 1 січня 2018 року передбачається включення показника левериджу в перелік обов'язкових вимог. Під час глобальної фінансової кризи 2007–2009 років, незважаючи на достатній рівень капіталу, багато банків зазнали труднощів

через проблеми з ліквідністю. Проблеми часто виникали через недотримання базових принципів управління ризиком ліквідності.

Показовим прикладом є британський банк “Northern Rock”, восьмий за розміром активів банк Великобританії і п'ятий найбільший іпотечний кредитор. Фінансування банку залежало від ліквідності на ринку. На відміну від більшості банків, що фінансують свій бізнес за рахунок депозитів вкладників, “Northern Rock” більшу частину коштів залучав на оптовому кредитному ринку, випускаючи облігації. Падіння попиту на іпотечні облігації США привело до проблем фінансування банку. В результаті для того, щоби зберегти ліквідність, він був змушений скористатись терміновим кредитом банку Англії в розмірі 3,2 млрд. доларів. Однак це спровокувало ще більшу паніку серед вкладників. За три дні з рахунків банку було знято близько 6 млрд. доларів. “Northern Rock” з вересня 2007 року по лютий 2008 року втратив понад 80% ринкової вартості. Банк виявився на межі банкрутства, в лютому 2008 року було оголошено про націоналізацію банку, а у 2012 році банк продали “Virgin Group”.

У відповідь на кризу ліквідності у вересні 2008 року Базельським комітетом були опубліковані принципи належного управління та нагляду за ризиком ліквідності. Додатково в «Базелі III» були введені нормативні вимоги щодо ліквідності. Для оцінювання ліквідності банків в «Базелі III» введені два показники, а саме показник короткострокової ліквідності “liquidity coverage ratio”, або LCR, і показник чистого стабільного фондування “Net stable funding ratio”, або NSFR.

Варто зауважити, що основні принципи Компонента 1 «Мінімальна вимога до достатності капіталу і вимога до ліквідності» «Базель II» / «Базель III» Базельського комітету з банківського нагляду

Рис. 2. Структура основних вимог «Базеля III» до капіталу банків

майже повністю реалізовані в Інструкції Національного банку України «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28 серпня 2001 року № 368 зі змінами і доповненнями, яка відноситься до серії регулятивних правил [7]. Так, зокрема, Інструкція повністю відображає вимоги «Базель II» / «Базель III» щодо структури власного та регулятивного капіталу банку з урахуванням буфера запасу (консервації) капіталу та контрциклічного буфера. Особлива увага в згаданій Інструкції приділена ліквідності банку, зокрема варто відзначити те, що з 2011 року ця Інструкція містить таке визначення поняття «ліквідність банку»: його здатність забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками та сумами погашення розміщених активів й строками та сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Основні вимоги другого компонента «Базель II/III» також більшою мірою реалізовані в Україні, зокрема в Законі України «Про банки і банківську діяльність», який належить до спеціального законодавства, а також в цілій низці нормативно-правових актів НБУ з питань створення, реєстрації та ліцензування банків («Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень», «Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій» тощо). В такі законодавчі та нормативно-правові акти закладено вимоги до мінімального розміру статутного капіталу, наявності певних підрозділів банку, кваліфікації керівників та персоналу тощо.

Особливу увагу варто приділити низці методичних рекомендацій НБУ, які побудовані задля реалізації принципів банківського нагляду, таким як Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України, Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, Методичні рекомендації щодо планування в банках України заходів на випадок виникнення непередбачених обставин, Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків». Згадані методичні рекомендації, які в системі банківського права належать до «Роз'яснень та коментарів до нормативно-правових актів, а також методичних рекомендацій НБУ», становлять технологічні та дорожні карти організації банківської діяльності, однак не містять визначення як фінансової безпеки банку (банківської системи), так і основних її опор, а саме платоспроможності, ліквідності та фінансової стійкості.

Щодо третього компонента, а саме ринкової дисципліни, то Базельським комітетом розроблений комплекс вимог до розкриття інформації для стимулювання ринкової дисципліни банків, який також реалізований в методичних рекомендаціях Національного банку України. Так, Вимоги до розкриття інформації представлені Базельською угодою у вигляді форм звітності. Інформація, що розкривається банками, повинна давати змогу учасникам ринку адекватно оцінювати діяльність кредитної організації, її схильність до ризику, якість управління ризиками, величину капіталу, отже, рівень достатності капіталу. Банки повинні мати офіційну політику розкриття інформації, затверджену радою директорів. Вимоги до розкриття постійно підвищуються.

Таким чином, розглянувши основні угоди та принципи Базельського комітету з банківського нагляду щодо капіталу, ліквідності, ризик-менеджменту і банківського нагляду, можемо стверджувати, що вони відіграють вирішальну роль у формуванні вітчизняного банківського законодавства, однак не містять необхідного переліку норм для всебічного забезпечення банківської діяльності, зокрема у сфері управління фінансовою безпекою банківської системи України.

Зупинимось детальніше на аналізі загального та спеціального банківського законодавства України. Так, до загального банківського законодавства відносять Конституцію України, Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, Господарський кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок», Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», Закон України «Про інвестиційну діяльність», Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» тощо. До спеціального банківського законодавства належать Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про Національний банк України», Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Закон України «Про валюту і валютні операції» тощо.

Варто зауважити, що жоден з перелічених Законів не містить визначень ключових понять стабільності банківської діяльності, таких як «платоспроможність банку», «ліквідність банку», «фінансова стійкість банку», «фінансова безпека банку». Натомість у статті 55 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [9] зазначається, що головна мета банківського регулювання й нагляду полягає в безпеці та фінансовій стабільності банківської системи, захисті інтересів вкладників та кредиторів, однак критерії безпеки та фінансової стабільності банківської системи не визначені. Такий стан речей створює неоднозначні прецеденти щодо рефінансування банків, оскільки незрозумілим є те, на яких підставах приймається рішення щодо оцінювання фінансової стійкості банку.

З іншого боку, в главі 15 Закону України «Про банки і банківську діяльність» визначені критерії віднесення банку до проблемного та неплатоспроможного, однак під час аналізу статей цієї глави виникає питання про те, чи всі банки, в яких з певних причин погіршується фінансова стійкість чи фінансова безпека, можуть бути проблемними, і навпаки. В цьому контексті цілком слушними є запитання про те, чи є погіршення фінансової стійкості або фінансової безпеки підставою для підтримки банку шляхом рефінансування, чи є отримання статусу проблемного банку підставою для надання кредитів рефінансування. Визначення чітких критеріїв фінансової стійкості, ліквідності та фінансової безпеки банку є вкрай необхідним, адже багато банків четвертої групи за розміром активів (група малих банків) не отримали кредитів рефінансування, на наш погляд, саме тому, що в банківському законодавстві немає чіткого визначення критеріїв фінансової стійкості та фінансової безпеки банку, які б обґрунтовували необхідність отримання кредиту рефінансування.

У цьому контексті варто звернути увагу на таку норму вітчизняного банківського законодавства, як тимчасова адміністрація, під якою законодавець розуміє процедуру виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом стосовно неплатоспроможного банку в порядку, встановленому Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [11]. Таке розуміння сутності тимчасової адміністрації та механізму її роботи повністю виключає можливість оздоровлення банку за допомогою роботи тимчасового адміністратора, що насправді прирівнює тимчасову адміністрацію до ліквідаційної комісії. Відсутність функцій в тимчасовій адміністрації щодо оздоровлення банку та повернення його до ефективної діяльності суттєво підриває фінансову безпеку банківської системи загалом, адже визнання банків неплатоспроможними означає стовідсоткове виведення з ринку. Таким чином, саме інформаційне повідомлення в ЗМІ про віднесення банку до категорії неплатоспроможного, з одного боку, є сигналом для початку паніки серед населення, яке є клієнтами багатьох банків, а з іншого боку, може слугувати сигналом для інших комерційних банків щодо встановлення лімітів за міжбанківськими кредитами. Провокування такими повідомленнями панічних настроїв серед клієнтів банків та на міжбанківському ринку є однією із загроз фінансовій безпеці банківської системи України. Такі загрози для фінансової безпеки криються також в інших нормах спеціального та загального банківського законодавства, оскільки, як уже зазначалось, немає взагалі законодавчого визначення фінансової безпеки та фінансової стійкості банку чи банківської системи.

На нормативно-правовому рівні є лише визначення поняття «банківська безпека», яке закріплено в Наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 [12], де зазначається, що банківська безпека – це рівень фінансової стійкості банківських установ держави, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування. Однак ні переліку критеріїв фінансової стійкості, ні переліку загроз банківській безпеці немає, хоча як у прес-релізах, так і в звітах Національного банку України часто йдеться про погіршення фінансової стійкості, кризи ліквідності, загрози банківській безпеці тощо. Така ситуація свідчить про те, що Національний банк України, Кабінет Міністрів України, клієнти банків, вчені-економісти, фінансові аналітики на ментальному рівні визначають поняття фінансової стійкості банків, безпеки банків (в різних інтерпретаціях, а саме економічної, фінансової, інформаційної), кризи ліквідності.

Досліджуючи чинні нормативно-правові акти, прес-релізи та звіти Національного банку України, можемо стверджувати, що керівництво та працівники НБУ все ж таки розглядають поняття фінансової стійкості банків та їх безпеки, враховуючи як теоретичні підходи вітчизняної економічної науки, так і практичні рекомендації міжнародних організацій.

Так, наприклад, у глосарії банківської термінології, що розміщений на офіційному інтернет-сайті Національного банку України, під фінансовою стійкістю розуміють стан банку, який характеризується збалансованістю фінансових потоків, достатністю коштів для підтримки своєї плато-

спроможності та ліквідності, а також рентабельною діяльністю. Фінансова стійкість банку означає постійну здатність банку відповідати за своїми зобов'язаннями та забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування в конкурентному середовищі. Розрізняють три основні види фінансової стійкості банку за стабільністю його роботи, такі як нормальна стійкість, яка характеризується стабільною діяльністю, відсутністю неплатежів чи затримки виконання своїх зобов'язань, стабільною рентабельністю; нестійкий фінансовий стан, що характеризується затримкою платежів, неможливістю своєчасно виконувати свої окремі зобов'язання, низьким рівнем рентабельності тощо; кризовий фінансовий стан, який характеризується регулярними неплатежами, наявністю простроченої заборгованості тощо.

Кризовий фінансовий стан може привести до неспроможності банку фінансувати поточну діяльність, здійснювати платежі та виконувати свої зобов'язання, зрештою, банкрутства.

Це визначення сформульовано на основі наукового доробку таких українських вчених, як С.В. Наменкова та В.І. Міщенко, який до 2014 року очолював центр наукових досліджень Національного банку України, а також на основі показників фінансової стійкості, розроблених Міжнародним валютним фондом. Ці показники розраховуються Національним банком України та подаються в спеціальному статистичному зведенні на його офіційному інтернет-сайті під назвою «Статистика індикаторів фінансової стійкості» [8], однак на законодавчому та нормативно-правовому рівнях такі індикатори не відображені, що так чи інакше створює певні судові прецеденти під час розгляду різних цивільно-правових чи кримінальних процесів.

Щодо трактування фінансової безпеки банківської системи чи будь-якої іншої інтерпретації, то навіть в глосарії банківських термінів на офіційному інтернет-сайті НБУ такого поняття не існує. Натомість визначено інше поняття, яке має певні спільні елементи з поняттям «фінансова безпека банківської системи», а саме «стабільність банківської системи», під якою розуміють комплексну характеристику стану банківської системи, за якого реалізуються її сутність та призначення в економічній системі країни, адекватно та ефективно виконуються її функції, а також забезпечується спроможність підтримувати рівновагу та відновлювати стан після зовнішніх потрясінь чи посилення диспропорцій, будь-яких відхилень від безпечних параметрів, спричинених кризовими явищами (спадом економіки, фінансовою кризою, трансформацією економіки тощо). Стабільність банківської системи характеризується надійністю, збалансованістю та пропорційністю функціонування її структурних елементів, здатністю зберігати стійку рівновагу та надійність протягом тривалого часу.

У Законі України «Про Національний банк України» [10] визначено поняття «фінансова стабільність» як стан фінансової системи, в якому вона здатна належним чином забезпечити можливість ефективно виконувати свої ключові функції, такі як фінансове посередництво та забезпечення здійснення платежів, сприяючи стійкому економічному зростанню, а також протистояючи негативному впливу кризових явищ на економіку. Водночас у статті 71 визначено особливості забезпечення стабільності банківської системи, відповідно до яких Національний банк України

за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, має право визначати тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, зокрема особливості підтримання ліквідності банків, застосування економічних нормативів, формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків, а також запроваджувати обмеження на їх діяльність, зокрема обмежувати або забороняти видачу коштів з поточних та вкладних (депозитних) рахунків фізичних та юридичних осіб, обмежувати або тимчасово забороняти проведення валютних операцій на території України, зокрема операцій з вивезення, переказування та пересилання за межі України валютних цінностей.

Така структура понять щодо фінансової стабільності в національному банківському законодавстві сформувалася внаслідок внесення змін у 2014–2017 роки як реакції на банківську кризу; вона значно розширює інструментарій та поле діяльності Національного банку України, однак не містить переліку тих можливих загроз для вітчизняної банківської системи (загроз фінансовій безпеці банківської системи), на подолання яких повинна бути спрямована діяльність Національного банку. Отже, без визначення поняття фінансової безпеки банківської системи та переліку можливих загроз стабільному функціонуванню банківської системи, на наш погляд, неможливими є побудова та забезпечення повноцінного механізму управління банківською справою в країні. Одними з таких загроз, які не враховані ні у фаховій літературі, ні в практиці управління банківською системою з боку Національного банку України, є правові колізії та прецеденти, пов'язані з відсутністю кодифікації банківського законодавства.

Зупинимось на розгляді таких прецедентів детальніше. Так, основою ефективного функціонування банківської системи та забезпечення її фінансової безпеки є ресурсна база банків, що складається зі вкладів (депозитів) фізичних осіб. Поняття «банківський вклад» має неоднозначне трактування, яке в правовій площині може становити суттєву загрозу для фінансової безпеки банківської системи, оскільки, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», вклад (депозит) – це кошти в готівковій або безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку, підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору. Аналізуючи це визначення, можемо виокремити два ключові для фінансової безпеки банківської системи аспекти.

1) Банківський вклад може бути відкритий як в національній, так і в іноземній валюті, проте, якщо слідувати логіці загального банківського законодавства, зокрема Цивільного кодексу України, договір вкладу в іноземній валюті може бути визнаний незаконним, оскільки, відповідно до пункту 1 статті 524 цього Кодексу, «зобов'язання має бути виражене в грошовій одиниці України», а пункт 2 свідчить про те, що сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Йдеться про те, що всі грошові зобов'язання, а депозит є

грошовим зобов'язанням, на території України мають бути відкриті виключно в грошовій одиниці України або відображати еквівалент в іноземній валюті. З цих позицій відкриття депозиту в іноземній валюті, номінованій у доларах США, євро чи інших валютах, є незаконним, оскільки, відповідно до законодавства, грошовий еквівалент зобов'язання може бути лише виражений в іноземній валюті, що передбачає внесення на депозитний рахунок не іноземної валюти, а гривні, а саму суму вкладу можна відображати в еквіваленті в іноземній валюті. Таким чином, в разі виникнення тих чи інших судових спорів щодо визнання депозитного договору в іноземній валюті недійсним відповідно до вищеприписаної логіки може бути прийняте позитивне рішення, наслідком чого будуть втрати банку, пов'язані з неможливістю використання залучених коштів в поточній діяльності задля отримання прибутку.

2) Відповідно до статті 189 Господарського кодексу України [13] ціна є істотною умовою господарського договору. Ціна зазначається в договорі у гривнях. Ціни у зовнішньоекономічних договорах (контрактах) можуть визначатися в іноземній валюті за згодою сторін. З огляду на логіку банківського вкладу (депозиту) відсоткова ставка виступає в ролі ціни за користування коштами, а ціна в договорі, як бачимо із сутності статті, має бути виражена у гривні, а лише в зовнішньоекономічних договорах – в іноземній валюті, однак договір банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті не є зовнішньоекономічним контрактом, тому навіть якщо сума депозиту виражена в іноземній валюті, то сплата відсотків повинна здійснюватися виключно в грошовій одиниці України, тобто гривні. Логіка статті 189 Господарського кодексу України створює правові підстави для визнання договорів банківського вкладу (депозиту) недійсними.

Звичайно, практика банківської діяльності в Україні передбачає відкриття банківських вкладів в іноземній валюті, які становлять половину депозитного портфеля банківської системи. Скасування таких договорів не є поширеним явищем, оскільки в клієнтів та банківських установ не виникає потреби в таких діях, однак факт недосконалої правового поля щодо регламентації процедури відкриття банківських вкладів в іноземній валюті залишається фактом.

Іншим прецедентом невідповідності загального та спеціального банківського законодавства є врегулювання відносин у сфері визнання недійсними кредитних договорів в іноземній валюті. Так, у судовій практиці України існують декілька судових рішень щодо визнання недійсними кредитних договорів в іноземній валюті на підставі статей загального банківського законодавства.

У цьому контексті використовується роз'яснення Верховного Суду України, яке полягає в такому: згідно зі статтею 99 Конституції України [14] грошовою одиницею України є гривня. Відповідно до статті 192 ЦК України законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України, а саме гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом. Згідно з частиною 1 статті 533 ЦК України грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Відповідно до частини 2 статті 533 ЦК України сторони можуть визначити в грошовому зобов'язанні грошовий еквівалент в іноземній валюті.

Згідно з правовим висновком Верховного Суду України, викладеним у Постанові від 2 липня 2014 року (справа № 6-79цс14), аналіз норм статті 99 Конституції України, статей 192, 533 ЦК України дає підстави для висновку про те, що незалежно від валюти боргу (тобто грошової одиниці, в якій визначена сума зобов'язання) валютою платежу, тобто засобом погашення грошового зобов'язання та його виконання, є національна валюта України, а саме гривня. Відповідно, в національній валюті України підлягають обчисленню та стягненню інші складові грошового зобов'язання (пеня, штраф, неустойка, проценти) та виплати, передбачені статтею 625 ЦК України.

З іншого боку, Верховний Суд України під час розгляду спорів щодо визнання недійсними кредитних договорів в іноземній валюті висловлює таке трактування: «відповідно до статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» кошти є грошима в національній або іноземній валюті чи їх еквівалентом. У статтях 47 та 49 цього Закону визначені операції банків із розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик як кредитні операції незалежно від виду валюти, яка використовується. Ці операції здійснюються на підставі банківської ліцензії та письмового дозволу».

Відповідно до статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» № 15-93 операції з валютними цінностями здійснюються на підставі генеральних та індивідуальних ліцензій Національного банку України. Операції з валютними цінностями банки мають право здійснювати на підставі генеральної ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями відповідно до пункту 2 статті 5 цього ж Декрету.

З огляду на це уповноважені банки на підставі банківської ліцензії та письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями мають право здійснювати операції з надання кредитів в іноземній валюті.

Таким чином, відсутність взаємоузгодженості між спеціальним та загальним законодавством щодо надання кредитів в іноземній валюті є досить суттєвою загрозою для фінансової безпеки банківської системи, оскільки, скориставшись прогалинами законодавства, можемо визнати недійсним будь-який кредитний договір в іноземній валюті, що може обернутися значними збитками для банків, як наслідок, знизити рівень їх фінансової стійкості та фінансової безпеки.

Окрім законодавчих прогалин у регулюванні банківських вкладів та кредитів в іноземній валюті, існують прогалини щодо визначення місця іноземної валюти в розрахунках в Україні, адже, як свідчить практика, такі розрахунки активно використовуються майже на всіх вторинних ринках нашої країни, а також в грошових переказах з-за кордону, незважаючи на те, що, відповідно до статті 99 Конституції України, грошовою одиницею України є гривня. Фактична відсутність законодавчого регулювання обігу іноземної валюти в Україні спричинила формування масштабного тіньового валютного ринку та доларизації банківської діяльності й економіки загалом, що порівняно з іншими загрозами для фінансової безпеки банківської системи є тією загрозою, яка завжди провокує кризові явища в економіці.

Отже, з огляду на високий рівень загроз для фінансової безпеки банківської системи,

пов'язаних з обігом іноземної валюти в Україні та використанням її як кредитних і депозитних ресурсів, на законодавчому рівні необхідно негайно затвердити норми щодо впорядкування грошового обігу. Зниження рівня доларизації економіки та масштабів тіньового валютного ринку дасть змогу, з одного боку, знизити девальваційний тиск на обмінний курс гривні, а з іншого боку, збільшити обсяги банківських вкладів внаслідок вивільнення коштів з тіньового валютного ринку.

Одними з аспектів формування правового базису фінансової безпеки банківської системи є законодавче визначення, закріплення відповідальності за дії та прийняття рішень у сфері управління банківською діяльністю.

Позитивним кроком у цьому контексті є прийняття змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за доведення банку до неплатоспроможності. Так, відповідно до статті 218-1, доведення банку до неплатоспроможності, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб вининення пов'язаною з банком особою будь-яких дій, що призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі або кредиторам, карається обмеженням волі на строк від одного до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з накладенням штрафу від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на строк до трьох років.

Доповнення Кримінального кодексу України зазначеною статтею спрямоване на підвищення рівня відповідальності за управління банком, що має сприяти підвищенню рівня його фінансової стійкості та фінансової безпеки. Однак, як свідчить судова практика України, за майже три роки дії статті 218-1 Кримінального кодексу України жоден керівник з майже ста виведених банків з ринку не притягнутий до кримінальної відповідальності. Така ситуація свідчить про те, що або в українській судовій системі існує високий рівень корупції, або доведення банків до неплатоспроможності відображає об'єктивний процес розвитку вітчизняної банківської системи та економіки, не залежить від професійних та особистісних компетенцій чи інтересів керівників банків.

Висновки. Таким чином, з цих позицій важливим є законодавче врегулювання відповідальності за прийняття рішень щодо управління банківською діяльністю, які привели до банківської кризи та погіршення фінансової безпеки банківської системи. На наш погляд, відповідальність за прийняття рішень у сфері банківської діяльності на макроекономічному рівні має бути прописана в Законі України «Про Національний банк України» окремою главою, де будуть перелічені показники, дії та результати, за невиконання яких керівництво НБУ в повному складі автоматично відправлятиметься у відставку.

З огляду на розпорошеність норм банківського права серед різних нормативно-правових документів Національного банку України, спеціальних і загальних законів, а також необхідність упорядкування банківської діяльності задля більш стійкого протистояння загрозам фінансової безпеки банківської системи об'єктивно необхідним сьогодні заходом з боку влади є кодифікація банківського законодавства.

Список використаних джерел:

1. Барановський О.І. Безпека банківської сфери. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 6. С. 20–27.
2. Барахтян Н.В. Правове забезпечення банківської діяльності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 53–56.
3. Лобозинська С.М. До питання створення мегарегулятора фінансового ринку в Україні та вдосконалення банківського регулювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 3 (15). С. 194–199.
4. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. Київ : Юніком Інтер, 2003. 240 с.
5. Поздишев В.В. Вимоги Базель III до основних параметрів діяльності банківських установ. URL: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/149.htm
6. Савчук С.С. Сучасні правові механізми контролю у сфері банківської діяльності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 188–197.
7. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Інструкція Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>
8. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
9. Про банки і банківську діяльність: Закон України // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
10. Про Національний банк України: Закон України // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
11. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
12. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>
13. Господарський кодекс України // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
14. Конституція України // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Васильчишин О. Б.

Кекиш І. П.

Титор В. І.

Тернопольский национальный экономический университет

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ**

Резюме

В статье исследован законодательный базис по обеспечению финансовой безопасности банковской системы Украины. Выделены недостатки и несогласованность отдельных законодательных положений по управлению финансовой безопасностью отечественной банковской системы. Предложены направления оптимизации банковского законодательства для создания действенных правовых условий касательно обеспечения надлежащего уровня финансовой безопасности банковской системы Украины.

Ключевые слова: финансовая безопасность, банковская система, банк, банковское законодательство, Национальный банк Украины.

Vasyl'chyshyn O. B.

Kekish I. P.

Titor V.Y.

Ternopil National Economic University

**ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS OF FINANCIAL SECURITY
OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE**

Summary

The legislative basis on management and financial security of the banking system of Ukraine is explored in the article. The disadvantages and inconsistencies of certain legislative provisions concerning the regulation of financial security of the domestic banking system are highlighted. The directions of optimization of banking legislation for creation of effective legal conditions for ensuring an adequate level of financial security of the banking system of Ukraine are proposed.

Key words: financial security, banking system, bank, banking law, National Bank of Ukraine.